

УДК 343.33

І.М. РАЛЬЧЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСІБ ТА УСТАНОВ, ЩО МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ (ДОСВІД ПОРІВНЯЛЬНО- ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ)

Ключові слова: злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, кримінальна відповідальність, міжнародний правопорядок, порівняльний аналіз, компаративістика, склад злочину

На сучасному етапі розвитку кримінально-правова система держави потребує подальшого узгодження із загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, гармонізації із загальноєвропейським законодавством. Для прискорення цього процесу мають бути використані всі доступні засоби, у тому числі вивчення іноземного досвіду регулювання й охорони найбільш цінних суспільних відносин. Тому у галузі протидії злочинності набувають особливого значення проведення порівняльних досліджень зарубіжного кримінального законодавства. У таких дослідженнях порівняння є синхронним (оскільки стосується об'єктів, які існують одночасно – чинних норм вітчизняного кримінального законодавства та законів конкретних зарубіжної держав), а метод, з допомогою якого воно здійснюється – синхронічним порівняльним [1, с.90]. Саме цей його різновид є головним засобом наукового пізнання у даній роботі.

Одне із актуальних завдань, вирішенню якого сприяє застосування синхронічного порівняльного методу, є вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини осіб та установ, що мають міжнародний захист, підстави якої передбачено у ст.444 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Важливість цієї проблематики значно підвищилась на тлі за-

гострення міжнародної конфліктогенності, яка сьогодні суттєво впливає на соціальні реалії сучасної України. Тому всебічна охорона на національному рівні принципів мирного співіснування та засад міжнародного правопорядку від найбільш небезпечних посягань (у тому числі від нападів на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, від викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень, від погроз вчинення таких дій) має гарантуватись законодавством України та практикою його застосування. Від стану фізичного й правового забезпечення Україною охорони осіб і установ, які користуються міжнародним захистом, безпосередньо залежить її авторитет та репутація на міжнародно-правовій арені. Нарешті, обов'язок переслідувати посягання на зазначених осіб та установи вимагають чинні міжнародні договори України: Конвенція Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про попередження і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів [2], Конвенція ООН про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу [3] та деякі інші.

До характеристики злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, зверталися в своїх публікаціях М. Хавронюк, В. Киричко, О. Бахуринська, С. Мохончук, В. Миронова, Т. Тертиченко, І. Доброход та деякі інші сучасні українські криміналісти. Порівняльний метод як засіб дослідження кримінально-правових проблем ґрунтовно розроблено у працях А. Савченка, А. Музики, С. Яценка, М. Хавронюка, О. Житного, В. Кузнецова та ін. Однак, публікації, в яких розглядалися питання кримінальної відповідальності за ст.444 КК України з урахуванням результатів її компаративного аналізу, у вітчизняній кримінально-правовій теорії поки що перебувають у дефіциті. Тому метою цієї публікації визначено проведення такого аналізу з акцентуванням уваги на ознаках складів

злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, та оцінка на цій основі переваг і недоліків вказаної вище норми у порівнянні її із кримінальним законодавством ближнього й дальнього зарубіжжя.

Норми, подібні за своїм змістом до положень ст.444 КК України, наявні в кримінальних кодексах Австралії, Республіки Азербайджан (далі – Азербайджан), Республіки Білорусь (далі – Білорусь), Республіки Вірменія (далі – Вірменія), Королівства Нідерланди (далі – Голландії), Республіки Грузія (далі – Грузія), Держави Ізраїль (далі – Ізраїль), Королівства Іспанія (далі – Іспанія), Республіки Казахстан (далі – Казахстан), Киргизької Республіки (далі – Киргизія), Королівства Швеція (далі – Швеція), Республіки Південна Корея (далі – Корея), Республіки Молдова (далі – Молдова), Республіки Польща (далі – Польща), Республіки Таджикистан (далі – Таджикистан), Республіки Узбекистан (далі – Узбекистан), Федеративної Республіки Німеччина (далі – Німеччина), у Пенітенціарному кодексі (далі – ПК) Республіки Естонія (далі – Естонія). Звернемо увагу на спільні й відмінні положення, які стосуються об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист.

Місце розташування норм про злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист, в структурі зарубіжних кримінально-правових актів, дозволяє оцінити підходи законодавців різних країн до характеру суспільної небезпеки таких посягань, а отже – й до бачення їх *об'єкта*. Так, у КК ряду «пострадянських» держав (Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Молдови, Таджикистану, Узбекистану) подібні діяння визнаються злочинами проти миру та безпеки людства [4, с.131; 5; 6, с.200–201; 7, с.184–185; 8, с.180; 9; 10, с.394–395; 11, с.178–179]. Згідно з КК Грузії, злочин визнається різновидом тероризму (ст.326 «Напад на осіб або установи, які користуються міжнародним захистом» розміщена в ньому в главі «Тероризм») [12, с.337]. Закон про кримінальне право Ізраїлю передбачає його в главі «Заподіяння шкоди міжнародним відносинам» роз-

ділу «Безпека держав, міжнародні відносини і офіційні таємниці» [13, с.96]. У КК Кореї норми про відповідальність за злочини проти суверенітету іноземної держави або представника іноземної держави перебувають в розділі «Злочини, пов'язані з міжнародними відносинами» [14, с.91–92]. Подібний до описаного в ст.444 КК України описано в главі «Злочини проти міжнародного права» розділу «Злочини проти міжнародного співтовариства» КК Іспанії (ст.606) [15, с.182–183]. У КК Австралії існує окремий розділ під назвою «Злочини проти посадовців ООН та пов'язаного із нею персоналу» [16, с.142]. Польським законодавцем припис про розглядуваний злочин розміщено в розділі національного КК «Злочини проти Республіки Польща» [17, с.118–119]. Подібним є рішення законодавця Сан-Марино (розділ, в якому передбачено схожі на описані в ст.444 КК України посягання називається «Злочини проти республіки») [18, с.216–217]. Водночас, діаметрально протилежним є бачення відповідного об'єкта у німецького й естонського законодавців (норма про напад на органи чи представників (у тому числі дипломатичних) іноземних держав міститься у розділі «Злочинні діяння проти іноземних держав» КК Німеччини (§ 102) [19, с.36]), а в ПК Естонії існує розділ «Винні діяння проти іноземних держав і міжнародних організацій» (ст.ст.246–250) [20, с.1168–1170]).

Як бачимо, уявлення українського законодавця про об'єкт злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, є найближчим до його розуміння законодавцями «пострадянських» держав. Водночас, проведення порівняння дозволяє підтримати думку М. Хавронюка, що «КК України... єдиний кримінальний кодекс, який виділяє «міжнародний правопорядок» як самостійний об'єкт охорони» [21, с.877] (хоча не можна не помітити й того, що серед об'єктів аналізованих злочинів деякі іноземні закони називають суміжні щодо міжнародного правопорядку категорії – «міжнародне право», «міжнародні відносини»).

Потерпілими від злочину в ст.444 КК український законодавець називає як осіб та

установи, що мають міжнародний захист. Більшість іноземних кримінальних законів використовує іншу юридичну техніку при їх визначенні. Так, у багатьох із них уточнено, які саме посадові особи відповідають цій ознаці складу злочину (наприклад, у ст.102 КК Азербайджану [4, с.131], ст.396 КК Вірменії [5], ст.326 КК Грузії [12, с.337] названо представника іноземної держави або співробітника міжнародної організації, які користуються міжнародним захистом). Закон про кримінальне право Ізраїлю таким потерпілим вважає представника дружньої держави або міждержавної організації чи установи [13, с.96], а ПК Естонії – представника міждержавної організації або загальновизнаної міжнародної неурядової організації чи високопоставленого іноземного державного діяча [20, с.1168–1170]. Деякі зарубіжні законодавці поєднали конкретні і родові вказівки на потерпілих від подібних злочинів. Наприклад, у ст.ст.605, 606 КК Іспанії встановлено відповідальність за посягання, спрямовані проти голови іноземної держави, а також інших осіб, які мають міжнародний захист згідно з міжнародними договорами [15, с.182, 183]. Значно вужче коло потерпілих передбачають КК Кореї (у його ст.108 вказано лише на іноземного представника, який перебуває на території Республіки Корея [14, с.91–92]) і КК Сан-Марино (у якому передбачено відповідальність лише за посягання на представника іноземної держави, який представлений у Сан-Марино в цьому статусі [18, с.216–217]). Як бачимо, в цих випадках не згадано про злочини проти представників міжнародних організацій.

У двох із досліджених кодексів надано роз'яснення щодо кола осіб, які визнаються потерпілими. Найбільший інтерес становить КК Молдови, у ст.122 якого міститься вичерпний перелік осіб, що користуються міжнародним захистом: а) керівник іноземної держави, включаючи кожного члена колегіального органу, який згідно з відповідною конституцією виконує функції голови держави, голова іноземного уряду, міністр іноземних справ іноземної держави, а також члени сім'ї, які їх супроводжують; б) будь-який представник або посадова особа чи будь-який інший суб'єкт

міжнародної міжурядової організації, який згідно із міжнародним правом має право на спеціальний захист від замахів на особу, свободу і гідність, а також члени їхніх сімей, які проживають разом із ними [9]. У КК Австралії, як зазначалося, окремо виділено лише злочини проти посадовців ООН та пов'язаного із нею персоналу. У ст.71.23 цього закону наведено перелік осіб, які охоплюються поняттями «персонал ООН», «персонал, пов'язаний з ООН» [16, с.163–164].

На відміну від ст.444 КК, деякі зарубіжні закони безпосередньо віднесли до числа постраждалих також членів сім'ї офіційних представників міжнародних організацій чи іноземних високопосадовців. Згідно зі ст.ст.246, 247 ПК Естонії, караються злочини як проти особи, яка представляє міжнародну організацію чи іноземну державу, так і проти члена її родини [20, с.1168]; згідно зі ст.396 КК Вірменії [5], ст.163 КК Казахстану [7, с.184], ст.402 КК Таджикистану [10, с.394] – проти члена родини, котра мешкає разом з цим представником.

Предмет злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, у більшості іноземних кодексів тотожний передбаченому в ст.444 КК – це службові і житлові приміщення вказаних суб'єктів. Не дуже вдалим видається формулювання, використане в ст.125 КК Білорусі: предметом злочину названо житлове приміщення, яке належить установі, що має міжнародний захист, а от приміщення, яке належить фізичній особі з аналогічним статусом, не згадується [6, с.200]. Більш точно, аніж в КК України на один з предметів злочину вказано у ст.155 КК Узбекистану – житлові приміщення, які належать особі (установі) або орендуються нею [11, с.178–179]. Слід звернути увагу, що, на відміну від ст.444 КК, у багатьох іноземних кримінальних законах (КК Австралії (ст.71.11) [16, с.162], Азербайджану (ст.102) [4, с.131], Вірменії (ст.396 [5]), Білорусі (ст.125) [6, с.200–201], Грузії (ст.326) [12, с.337], Казахстану (ст.163) [7, с.184–185], Киргизії (ст.376) [8, с.180], Таджикистану (ст.402) [10, с.394–395]) предметом злочину визнано й транспортні засоби, які належать

відповідним особам чи установам. Згідно зі ст.117b KK Голландії, предметом злочину є захищена власність особи [22, с.255–256], а у ст.248 ПК Естонії предметом, на який спрямовано злочинні дії, є територія, будівля або приміщення, які користуються в Естонській Республіці дипломатичною недоторканністю [20, с.1170]. Водночас, у деяких зарубіжних KK не виділено на рівні спеціальних норм посягання, спрямовані на приміщення, які належать особам, що мають міжнародний захист (наприклад, безпредметними є подібні злочини за кримінальним законодавством Польщі). Такий підхід є недосконалим, оскільки суперечить вимогам згаданих вище міжнародних Конвенцій.

У частині досліджених кримінальних законів діяння, які входять як обов'язкова ознака у *об'єктивну сторону* складів злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, мало відрізняються від описаних у ст.444 KK України. Так, напад на осіб чи на приміщення передбачають кримінальні закони Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Польщі, Таджикистану. У ПК Естонії встановлено відповідальність за вторгнення на територію, у будівлю чи приміщення, або їх захоплення [20, с.1170]. Дещо ширше діяння описано в ст.6 глави 22 KK Швеції: істотне порушення договору або угоди з іноземною державою (до таких дій віднесено, зокрема, ініціювання нападу на установи або споруди, які користуються спеціальним захистом за міжнародним правом [23, с.182–183]). Як і KK України, деякі зарубіжні кримінально-правові акти передбачають відповідальність за викрадення або позбавлення волі потерпілого (наприклад, ст.163 KK Казахстану [7, с.184–185]). Згідно зі ст.117 KK Голландії караним є будь-яке посягання на свободу особи, яка користується міжнародним захистом [22, с.255–256].

Доцільно звернути увагу на наявність у зарубіжних кримінальних законах діянь, спрямованих проти осіб чи установ, що мають міжнародний захист, які в ст.444 KK України не згадуються (при цьому ми не беремо до уваги посягання на життя особи, що користується міжнародним захистом, оскільки у вітчизня-

ному законі воно входить до об'єктивної сторони іншого злочину – ст.443 KK України). Так, у ПК Естонії (ст.ст.246–250) існують спеціальні норми про захоплення особи як заручника, про образи, наклеп, а також про публічні заклики до вчинення подібних дій [20, с.1168–1169]. Найбільшу кількість посягань проти працівників ООН передбачає кримінальний закон Австралії: заподіяння особі істотної шкоди або іншої шкоди, незаконне сексуальне проникнення, незаконне викрадення (захоплення або утримання), незаконне затримання, заподіяння шкоди власності ООН або особі, пов'язаної з нею, погрози вчинити щодо зазначених осіб будь-яких інших злочинів [16, с.143–154]. У KK Грузії поряд із нападом на потерпілого чи певні предмети, до об'єктивної сторони аналізованого виду злочину входить також посягання на здоров'я або власність особи [12, с.337]. Заподіяння тілесних ушкоджень або порушення особистої недоторканості потерпілого передбачене в ст.ст.605, 606 KK Іспанії [15, с.182], а в ст.ст.35, 36 KK Сан-Марино встановлено відповідальність за образи офіційного представника іноземної держави, за посягання на здоров'я або волю керівника іноземної держави [18, с.216–217].

У більшості з досліджених кримінально-правових актів склади злочинів проти осіб або установ, що мають міжнародний захист за конструкцією об'єктивної сторони наближені до формальних. За Законом про кримінальне право Ізраїлю склад злочину є усіченим – карається змова для вчинення діяння проти дружньої держави чи її представників, проти міждержавної організації або установи чи їх представників [13, с.96].

Як свідчить порівняльний аналіз, більшість зарубіжних законодавців пов'язують *суб'єктивну сторону* у складах злочинів проти осіб чи установ, що мають міжнародний захист, з умисною виною. Винятком є KK Австралії, який містить норми про необережне заподіяння істотної шкоди потерпілому (ст.71.5) і про необережне заподіяння шкоди (ст.71.7) [16, с.145, 147]. Як і ст.444 KK України, кілька іноземних кодексів називають спеціальною метою злочину проти осіб чи установ, що

мають міжнародний захист, провокацію війни чи міжнародних ускладнень (наприклад, ст.142 КК Молдови [9], ст.124 КК Білорусі [6, с.200], ст.376 КК Киргизії [8, с.180], ст.102 КК Азербайджану [4, с.131]). Водночас, вказана у ст.444 КК України мета впливу на характер діяльності потерпілого не згадана в жодній подібній нормі іноземних КК. Єдиний виняток з цього – наявна в § 2 ст.136 КК Польщі ознака злочину «у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків» [17, с.118–119], яку можна зрозуміти як вказівку на спеціальну мету (намагання винного перешкодити службовій діяльності особи, яка має міжнародний захист). Водночас, в ПК Естонії [20, с.1168–1169], КК Швеції [23, с.182–183], Німеччини [19, с.36], Іспанії [15, с.182–183], Сан-Марино [18, с.216–217], Кореї [14, с.91–92] наявність складу злочину не пов'язується з будь-якою метою.

Підводячи підсумок проведеному дослідженню, слід наголосити передусім, що застосування синхронічного порівняльного методу показало: у вітчизняному законодавстві підстава кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист (ст.444 КК України) за багатьма своїми змістовними характеристиками є більш досконалою, аніж подібні положення низки кримінально-правових актів зарубіжних держав. Вона досить адекватно відповідає вимогам міжнародних конвенцій, які вимагають криміналізації подібних посягань. Зокрема, цей висновок стосується поширення дії ст.444 КК України як на посягання проти офіційних представників іноземних держав, так і проти інших осіб, які мають міжнародний захист (у тому числі на представників міжнародних організацій), описання в ній альтернативних форм злочинів проти таких осіб (напад, викрадення, позбавлення волі), визначення в її диспозиції вимоги щодо суб'єктивного зв'язку посягання із діяльністю особи, яка дозволяє відмежувати його від загальнокримінальних злочинів проти особи. Водночас, вивчення зарубіжного законодавства показало й окремі недоліки нормативного закріплення в КК України ознак складів злочинів проти осіб (установ), які мають між-

народний захист та дозволило намітити деякі шляхи їх усунення. Так, за прикладом багатьох зарубіжних кримінально-правових актів в описанні злочину у ст.444 КК України може бути розширено й уточнено перелік потерпілих (вказано на типові види таких потерпілих), що зробить зазначену норму більш зрозумілою для правозастосовця. До видів предметів злочину, передбаченого цією нормою, доцільно віднести й транспортні засоби, які використовуються особами (установами), що мають міжнародний захист, а також орендовані ними приміщення. З урахуванням результатів порівняльно-правового аналізу можна запропонувати розширити у диспозиції ст.444 КК України перелік посягань, які можуть кваліфікуватись як злочини проти осіб або установ, що мають міжнародний захист (зокрема, передбачити й інші форми посягання на особу – її незаконне затримання чи арешт, заподіяння їй тілесних ушкоджень).

ЛІТЕРАТУРА

1. Житний О. О. Гносеологічні засади інтернаціональних кримінально-правових досліджень (питання застосування порівняльного методу) / О. О. Житний // Право і безпека. – 2013. – № 4 (51). – С. 89–94.
2. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_389.
3. Конвенція про охорону персоналу Організації Об'єднаних Націй та зв'язаного з нею персоналу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_025.
4. Уголовный кодекс Азербайджанской республики. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 325 с.
5. Уголовный кодекс Республики Армения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>.
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001 – 474 с.

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 466 с.
8. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. – Бишкек : «Раритет Инфо», 1998. – 184 с.
9. Уголовный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2>.
10. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 410 с.
11. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 338 с.
12. Уголовный кодекс Грузии. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 409 с.
13. Закон об уголовном праве Израиля. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 412 с.
14. Уголовный кодекс Республики Корея. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 240 с.
15. Уголовный кодекс Испании. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
16. Уголовный кодекс Австралии. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 388 с.
17. Уголовный кодекс республики Польша. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 234 с.
18. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 253 с.
19. Уголовный кодекс ФРГ. – М. : Зерцало, 2000. – 208 с.
20. Пенитенциарный кодекс Эстонии // Правовые акты Эстонии. – 2005. – № 17. – С. 1107–1220.
21. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : моногр. / М. І. Хавронюк. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
22. Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 510 с.
23. Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 320 с.

Ральченко І. М. Кримінальна відповідальність за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (досвід порівняльно-правового аналізу) / І. М. Ральченко // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 194–199 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_35.pdf

Здійснено порівняльно-правовий аналіз основних об'єктивних і суб'єктивних основних ознак злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист. Розглянуто ознаки подібних посягань у кримінальних законах ряду держав Європи, Азії, а також Австралії. Виявлено недоліки та переваги ст.444 КК України. Внесено пропозиції щодо удосконалення описання в ній підстави кримінальної відповідальності за ці злочини.

Ральченко И.М. Уголовная ответственность за преступления против лиц и учреждений, имеющих международную защиту (опыт сравнительно-правового анализа)

Проведен сравнительно-правовой анализ основных объективных и субъективных признаков преступлений против лиц и учреждений, имеющих международную защиту. Рассмотрены признаки подобных посягательств в уголовных законах ряда государств Европы, Азии, а также Австралии. Выявлены недостатки и преимущества ст.444 УК Украины. Внесены предложения об усовершенствовании описания в ней оснований уголовной ответственности за указанные преступления.

Ralxhenko I.M. Criminal Liability for Crimes against Individuals and Institutions That Have International Protection (Experience of Rather-Legal Analysis)

A comparative legal analysis of the main objective and subjective elements of crimes against persons and institutions that have international protection was made. Signs of such abuse in the criminal laws of a number of countries in Europe, Asia and Australia are considered. The advantages and disadvantages of Art.444 of the Criminal Code of Ukraine identified. Proposals on the improvement in the description of its grounds of criminal responsibility for these crimes introduced.